

ВИДОВИЙ СКЛАД РОДИНИ LAMIACEAE JUSS. У ФЛОРИ БОРЩІВСЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Родина Глухокропивні або Губоцвіті (*Lamiaceae (Labiatae) Juss.*) – одна із найбільш чисельних родин у структурі світової флори, котра нараховує в цілому 3500 видів, які належать до майже 200 родів, що поширені космополітно, тобто по всій земній кулі та у різних екологічних умовах існування. У ґрунтово–кліматичних умовах України як види природної флори та як декоративні поширені близько 170 видів *Lamiaceae* [1]. Флористичні дослідження планетарного масштабу так чи інакше проектуються до їх проведення на регіональних рівнях, адже саме це забезпечує створення найбільш оптимальних умов для збереження, раціонального використання та відтворення фітобіоти певного фізико–географічного регіону. Тому аналіз видового складу родини Губоцвіті у межах Борщівського району Тернопільської області є **актуальним** за змістом та має вагоме практичне значення.

Метою досліджень був аналіз систематичної структури родини *Lamiaceae* на території району дослідження, зокрема, ареалів поширення її представників, виявлення популяцій червонокнижних, регіонально–рідкісних та ендемічних видів і розробка конкретних пропозицій, покликаних оптимізувати природокористування на території району.

Для досягнення мети потрібно було вирішити такі **завдання**:

- охарактеризувати фізико–географічні умови Борщівського району щодо сприятливості поширення на його території представників родини *Lamiaceae*;
- провести детальний аналіз основних діагностичних ознак родини, її підродин та родів;
- скласти перелік (анотований список) видів родини Губоцвіті, котрі поширені на території району дослідження;
- встановити ареали поширення раритетної фракції *Lamiaceae* та основні чинники, що викликають скорочення чисельності популяцій червонокнижних і регіонально–рідкісних видів у районі дослідження;
- розробити систему практичних рекомендацій і заходів, спрямованих на охорону, збереження і раціональне використання видів родини *Lamiaceae* у межах досліджуваного району.

Об'єктами дослідження слугували види родини Губоцвіті, котрі зростають у природно–кліматичних умовах Борщівського району Тернопільської області.

Для реалізації мети та вирішення завдань досліджень було використано наступні **методи**: аналіз літературних джерел, колекцій фондового гербарію кафедри ботаніки та зоології ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, проведення польових геоботанічних і маршрутно–експедиційних досліджень різного типу рослинних угруповань з метою виявлення чи підтвердження ареалів поширення представників родини Губоцвіті у межах району дослідження, збір фотоматеріалів та окремих гербарних зразків.

Практична значимість отриманих результатів досліджень полягає у тому, що вони можуть бути досить успішно використані в процесі впорядкування визначника та атласу вищих судинних рослин флори Тернопільської області, створенні регіональних Червоної й Зеленої книг, з метою оптимізації природокористування у регіоні, спеціалістами із охорони навколишнього природного середовища, а окремі результати вже зараз впроваджено у структуру лекційного курсу «Систематика вищих Покритонасінних рослин».

У результаті проведеного аналізу літературних джерел [2, 3, 5], фондового гербарію кафедри ботаніки та зоології ТНПУ ім. Володимира Гнатюка (акронім TERN*), а також на основі здійснених впродовж 2013–2017 рр. власних польових геоботанічних та маршрутно–експедиційних досліджень різнотипових фітоценозів було встановлено чи підтверджено, що на території Борщівського району Тернопільської області зростають 69 видів родини *Lamiaceae* Juss. (40,59 % від загальної кількості у флорі України), що належать до 31 роду.

Найбільш поліморфними родами є: м'ята (*Mentha* L.) – 8 видів, шавлія (*Salvia* L.) – 7 видів, чистець (*Stachis* L.) та жабрій (*Galeopsis* L.) – по 5 видів, горлянка (*Ajuga* L.) та шоломниця (*Scutellaria* L.) – по 4 види, глуха кропива (*Lamium* L.), самосил (*Teucrium* L.) та котяча м'ята (*Nepeta* L.) – по 3 види. Двома видами презентовані наступні роди: розхідник (*Glechoma* L.), змієголовник (*Dracocephalum* L.), суховершки (*Prunella* L.), собача кропива (*Leonurus* L.) та вовконіг (*Lycopus* L.).

Монотипними (включають лише один вид) є такі 17 родів (54,83 %): шандра (*Marrubium* L.), залізниця (*Sideritis* L.), кадило (*Mellitis* L.), залізняка (*Phlomis* L.), зеленчук (*Galeobdolon* Adans.), котячий хвіст (*Chaiturus* Willd.), м'яточник (*Ballota* L.), буквиця (*Betonica* L.), меліса (*Melissa* L.), чабер (*Satureja* L.), пахучка (*Clinopodium* L.), щибручка (*Acinos* Mill.), гісоп (*Hyssopus* L.), материнка (*Origanum* L.), чебрець (*Thymus* L.), ельшольція (*Elscholzia* Willd.) та васильки (*Ocimum* L.).

Також нами було підтверджено зростання у районі дослідження двох видів родини *Lamiaceae* Juss., котрі занесені до «Червоної книги України. Рослинний світ (2009)» [4], зокрема:

1) змієголовник Рюйша – *Dracocephalum ruyschiana* L.

Природоохоронний статус виду у районі дослідження – рідкісний. Палеоарктичний вид на південній межі ареалу. Спорадичні та нечисельні популяції локалізовані на незначних площах, що відзначаються низькою щільністю особин та незадовільним поновленням. Поширені у лісових масивах, на узліссях і серед чагарників в околицях сіл Бабинці та Рудка.

2) шоломниця весняна – *Scutellaria verna* Besser.

Природоохоронний статус виду у районі дослідження – рідкісний. Середньопридністровсько-північно-причорноморський ендемік. Стрижоподібної форми популяції щільністю 7–15 особин на 1 м² поширені на відслоненнях вапняків, гіпсів, скелях й осипищах кам'янистих порід у долині Дністра в околицях сіл Горошова та Панівці. Просторове розміщення особин у популяціях дифузне, спектр повночленний, нормального типу із бімодальним розподілом, у якому переважають молоді та зрілі генеративні особини; самовідтворення популяцій задовільне.

До категорії регіонально-рідкісних видів на території Борщівського району Тернопільської області належать наступні: горлянки Лаксманна (*Ajuga laxmannii* (L.) Benth.), яка зрідка трапляється на степових схилах, відслоненнях крейди та вапняку в околицях сіл Дзвинячка, Панівці та Дністрове і хіоська (*A. chia* Schreb.) – зрідка на кам'янистих схилах, відслоненнях вапняку, крейди, гіпсу та мергелю в околицях сіл Глибочок, Піщатинці, Сков'ятин та Кривче; самосили білоповстистий (*Teucrium polium* L.), який малочисельними популяціями (у кількості до 20 особин) зростає на вапнякових та крейдяних відслоненнях в околицях села Худиківці та паннонський (*T. pannonicum* A. Kerner) – зрідка на вапнякових, крейдяних та гіпсових відслоненнях у околицях сіл Пилипче й Дністрове; залізниця гірська (*Sideritis montana* L.), котра зрідка поширена на кам'янистих схилах та відслоненнях у околицях села Худиківці й селища Мельниця-Подільська; кадило сарматське (*Melittis sarmatica* Klok.), що зрідка зростає у широколистяних та мішаних лісах, серед чагарників в околицях сіл Озеряни, Глибочок, Вовківці та Шупарка; шавлія зарослева (*Salvia dumetorum* Andr.), котра зрідка трапляється на степових кам'янистих схилах у околицях села Устя та чебрець Маршаллів (*Thymus marschallianus* Willd.), що розсіяно поширений на лісових галявинах, сухих трав'яних схилах, лучних степах, кам'янистих відслоненнях [2, 3, 5].

Головними чинниками, що впливають на зменшення чисельності популяцій червонокнижних та регіонально-рідкісних видів родини *Lamiaceae* Juss. на території Борщівського району Тернопільської області вважаємо наступні:

- порушення умов зростання внаслідок випасання худоби, випалювання травостою, штучного лісорозведення на лучно-степових ділянках чи вирубування лісів (*Dracocephalum ruyschiana*, *Scutellaria verna*, *Melittis sarmatica*);
- видобування корисних копалин (мергелів, крейди та вапняку) (*Teucrium pannonicum* та *T. polium*, *Sideritis montana*);
- розорювання та подальше господарське освоєння залишкових степових та лучно-степових екотопів (*Ajuga chia* та *A. laxmannii*, *Salvia dumetorum*, *Thymus marschallianus*);
- збирання рослин як лікарської сировини (*Thymus marschallianus*) та як декоративних видів (*Dracocephalum ruyschiana*).

З метою охорони, збереження і раціонального використання червонокнижних та рідкісних представників родини *Lamiaceae* Juss. у районі дослідження необхідно:

- проводити системний моніторинг стану та динаміки розвитку їх популяцій, а у випадку зменшення чисельності – виявляти фактори, що його спричинюють;
- створювати природоохоронні території у виявлених нових місцях зростання раритетних видів флори, рекомендувати їх вирощування у ботанічних садах та на присадибних ділянках;
- заборонити їх збирання та заготівлю з метою пересаджування як декоративних видів, руйнування екотопів через створення кар'єрів, неконтрольований випас чи господарське освоєння ділянок лучно-степової рослинності;
- сприяти виданню регіональних червоних та зелених книг, а також інформувати місцеве населення про стан природоохоронної роботи у засобах преси, радіо та телебачення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нечитайло В. А. Ботаніка. Вищі рослини / В. А. Нечитайло, Л. Ф. Кучерява. — К.: Фітосоціоцентр, 2001. — С. 335–339.
2. Определитель высших растений Украины / [Д. Н. Доброчаева, М. И. Котов, Ю. Н. Прокудин и др.]. — Киев: Наук. думка, 1987. — С. 298–313.
3. Флора УРСР: в 12 т. / за ред. Д. К. Зерова. — К.: Вид-во АН УРСР, 1960. — Т. 9. — С. 5–367.
4. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — С. 497–509.
- 5.5. Яворівський Р. Л. Характеристика видового складу родини *Lamiaceae* L. Тернопільської області / Р. Л. Яворівський, О. Б. Ковбаса // Студ. наук. вісник. — Тернопіль, 2013. — Вип. № 31. — С. 44–46.